

Zdenko ČEPIČ*

ORIS POJAVNIH OBLIK KMETIJSKE POLITIKE V LETIH 1945-1960

Kaj je kmetijska politika?

Gospodarstvo in gospodarsko življenje sta vedno v neposredni zvezi in pod vplivom tistega, kar razumemo kot politika. Gre za soodvisnost politike in gospodarstva, pri čemer ima politika - politična oblast neposredno več vpliva na gospodarstvo kot ga ima to na politiko. Vsaka ekonomska politika in njena dejavnost se namreč dogaja v določenih okoliščinah, tako političnega kot ekonomskega značaja in ima svoje politične nosilce, ki imajo svoje cilje, za katere uporabljajo določena sredstva oziroma načine za njih doseg. Ekonomska politika je odvisna od nosilcev politične oblasti, ki določajo tudi značaj družbeno-ekonomskih odnosov. Del ekonomske politike je kmetijska politika kot skup ekonomskih, pravnih in političnih ukrepov organov politične oblasti s ciljem usmerjati kmetijsko proizvodnjo. Da bi to dosegla, se oblast poslužuje različnih sredstev, od ekonomskih, tehničnih do pravnih in organizacijskih. Za kmetijsko politiko in določanje njenega značaja so važna zlasti ekonomska sredstva, kot so cene in njih razmerje kmetijskih pridelkov in industrijskih proizvodov ter razmerje med odkupnimi in maloprodajnimi cenami, raven investicij, potrebnih za doseganje obsega kmetijske proizvodnje, davki kot sredstvo fiskalne in razredne politike države na vasi ter uvoz in izvoz. Tehnična sredstva agrarne politike so uvajanje mehanizacije v kmetijsko proizvodnjo, uvajanje uporabe umetnih gnojil, pa tudi tehnično združevanje kmetijskih parcel s komasacijami in arondacijami. Kmetijska politika, ki jo izvaja neka oblast, pa je v veliki meri odvisna predvsem od deleža kmetijskega prebivalstva in posestne strukture ter načina proizvodnje, predvsem tehnične opremljenosti kmetijstva.

Kmetijska politika v Jugoslaviji v obdobju dvajsetih let po koncu druge svetovne vojne, v kateri se je zgodila socialistična revolucija in je bil spremenjen politični in ekonomski sistem, uveden je bil socialistični, je imela najprej namen zadovoljiti materialne potrebe prebivalstva v pogojih pospešene industrializacije. Ta je bila osnovno vodilo za graditev socializma, ki ga je imela pred očmi nova politična oblast in kateremu je bilo podrejeno skoraj vse družbeno življenje. Poleg tega, da je bil namen oblasti z agrarno politiko, kot si jo je zamislila in jo izvajala, zadovoljiti materialne potrebe prebivalstva prek sistema zagotovljene preskrbe, pa je bil namen z agrarno politiko zagotavljati čim višje naložbe v industrijo. Kmetijstvo je namreč predstavljalo vir industrializacije v dveh pogledih: prek politike cen je zagotavljalo akumulacijo kapitala, potrebne za

* Zgodovinar, dr., znanstveni sodelavec.

graditev industrijskih objektov, kmečko prebivalstvo pa je predstavljalo vir delovne sile, potrebne za graditev in delovanje industrije. Takšni vlogi kmetijstva je bila v obdobju industrializacije podrejena vsa kmetijska politika. Kmetijstvo je bilo v službi industrije. Deset let po koncu vojne pa se je razvoj kmetijstva in industrije nekoliko bolj uskladil.

Povojno kmetijsko politiko je glede na njen namen, zlasti pa na način delovanja in metode mogoče označiti za razredno. Povojno dogajanje v kmetijstvu in na vasi so označevali ekonomsko administrativni ukrepi oblasti, ki so imeli na eni strani ideološko razredno izhodišče, na drugi strani pa ekonomski vzrok. Ta je bil v resnici posledica politične oziroma ideološke odločitve za industrializacijo. V času odločitve za pospešeno industrializacijo s poudarkom na graditvi objektov t.i. težke industrije, so se problemi kazali v zaostalosti kmetijstva, saj je bilo glede načina obdelave zemlje na isti stopnji kot pred vojno, kar velja tudi glede posestnih razmer, kjer so prevladovale majhne parcelne kmetije. Kmetijska politika je tako imela nalogo razrešiti ekonomsko problematiko kmetijstva, kajti le uspešna rešitev tega je bila pogoj za ustvarjanje akumulacije v kmetijstvu za potrebe razvoja industrije. Šlo je za vprašanje pospeševanja kmetijske proizvodnje, pri čemer je kmetijstvo pestila predvojna zaostalost, ki je povzročala nizko produktivnost in ta premalo tržnih viškov, potrebnih za preskrbo prebivalstva, zaposlenega v neagrarnem gospodarstvu oziroma živečega v mestih. Imelo je malo mehanizacije, prizadela pa ga je tudi sorazmerno velika vojna škoda. To je bila problematika kmetijstva kot gospodarske panoge, medtem ko so bili kmetje kot zemljiški posestniki političen problem, saj so bili 'razredni sovražniki'.

Razredno ideološko izhodišče in administrativni prijemi, kar je značilno za t.i. obdobje revolucionarnega etatizma (1945-1953), so namreč označevali dogajanja po vojni na vasi. Izhodišče oblasti do zasebnih kmetov, ki naj bi jih na koncu uničili, je bilo razredno. S kmetijsko politiko in njenimi ekonomskimi sredstvi je imela oblast za cilj socializacijo vasi.

Kot celotno družbeno življenje je tudi kmetijsko politiko usmerjala in vodila komunistična partija. Pri tem so njeni ideologi, vodilni snovalec kmetijske politike je bil Edvard Kardelj, izhajali iz marksistične predpostavke, da mali zasebni kmetijski proizvajalec na eni strani 'ustvarja' in ohranja kapitalistični ekonomski sistem in je zato socializmu nasproten, na drugi strani pa mu zaradi majhnosti in načina proizvodnje niso predvideli možnosti obstoja, zato so videli rešitev v veliki organizirani kmetijski proizvodnji, v zadrugah.

Bistveno vprašanje povojne jugoslovanske kmetijske politike je bilo povezano z vprašanjem lastnine zemlje, namreč kakšen naj bo odnos do malega parcelnega zemljiškega lastnika, ki je prevladoval in kakšno vlogo naj ima ta v kmetijski proizvodnji. Kmetijsko politiko, zlasti to velja za prvo obdobje, sta tako označevala dva procesa: spreminjanje posestnih odnosov in posestne sestave in iskanje najustreznejšega načina kmetijske proizvodnje, ki bi jo dvignila, da bi lahko služila potrebam gospodarskega razvoja, zaznamovanega z industrializacijo.

Obdobja kmetijske politike

Kmetijska politika, ki sta jo opredeljevala ta dva procesa, je imela v prvih

dveh desetletjih po koncu druge svetovne vojne dve poglavitni obdobji, ti pa več podobdobji:

- 1945-1953 s podobdobji 1945 - 1948, 1949 - 1953

- 1953-1964 s podobdobji 1953 - 1956, 1957 - 1964

Za prvo obdobje je značilna na eni strani agrarna reforma, na drugi pa kolektivizacija ter vsi drugi ekonomsko-politični ukrepi, ki so označevali revolucionarni etatizem na področju kmetijstva, od oddaj, odkupov, davkov, politike cen itd. Mali zasebni parcelni kmetijski proizvajalec je bil na eni strani razumljen kot sredstvo za ustvarjanje akumulacije in na drugi kot tisti, ki je s svojim obstojem in načinom proizvodnje zaviral razvoj kmetijstva v smeri drugačne organizacije in s tem večje proizvodnosti. Zato je bil v tem obdobju najprej poudarek na splošnem kmetijskem združništvu, ki je organizacijsko združeval bolj ali manj vse tradicionalne združne oblike na Slovenskem, nato pa na poudarjenem kmečkem delovnem združništvu s skupno obdelavo zemlje. Kmetijstvo kot panoga je bilo 'v službi' industrije. Za prvo podobdobje pa je značilna tudi dokajšnja svoboda kmetijskih proizvajalcev, saj odkupni sistem še ni bil tak, da bi jim pobral vse tržne viške, kar je omogočalo trgovanje in s tem tudi bogatenje kmetov, ki so tržne viške prodajali, vendar zaradi pomanjkanja blaga na trgu niso mogli zasluženega denarja porabiti.

Za drugo obdobje pa sta značilna na začetku poseg v zemljiško lastnino in sprememba posestne sestave, hkrati pa je spremenjen odnos do zasebnega parcelnega lastnika. Postal je partner v proizvodnem procesu. To je bila t.i. kooperacija, ko so kmetje sodelovali s splošnimi kmetijskimi zadrugami in kmetijskimi proizvajalnimi kombinati. Kmetijstvo je bilo tudi opredeljeno, vsaj deklarativno, za enakopravno gospodarsko panogo, ki se mora razvijati čim bolj sorazmerno z industrijo.

Pojavne oblike kmetijske politike

Agrarna reforma

Med prve ukrepe kmetijske politike spada agrarna reforma kot politično ekonomski ukrep za spreminjanje posestnih odnosov in posestne strukture. Ta ukrep, ki ga je nova oblast sprejela v nizu politično poudarjenih zakonov, potrebnih za njeno potrditev, je bil pogoj oziroma sredstvo za nadaljnji razvoj ekonomske politike na področju kmetijstva. Z agrarno reformo je imela oblast bolj političen namen, vezati kmete nase, medtem ko ji za ekonomske posledice ni bilo toliko mar.

Agrarna reforma, izvedena v letih po koncu druge svetovne vojne, je pomenila zaključek spreminjanja posestnih razmer, kakršne so bile vzpostavljene sto let pred tem z zemljiško odvezo sredi 19. stoletja. Dokončala je nalogo, ki je bila sicer namenjena meščanski demokratični revoluciji, hkrati pa je vzpostavila temelj za razvoj kmetijstva na socialističnih osnovah. Država se je z izvedbo agrarne reforme namreč uvrstila med pomembnejše zemljiške lastnike. Agrarna reforma je na ta način položila temelje socialističnega gospodarstva v kmetijstvu. Večina zemlje je bila sicer še vedno v zasebnih rokah. V začetku leta 1949 - po

tem ko je bila agrarna reforma v glavnem izvedena in tudi formalno zaključena - je bilo v Sloveniji v lasti zasebnih kmetov 82% zemlje oziroma 93% obdelovalne zemlje. Država pa je dobila močno oporo v gozdovih, saj je postala pomemben posestnik gozdnih površin. Leta 1948 je imela država v lasti 28% gozdov; pred vojno je bila lastnik le 0,5% gozdov.

Glede na območja v celotni jugoslovanski državi pa je bila moč države v kmetijstvu različna. V Sloveniji je bil delež obdelovalne zemlje, ki je bila zajeta z agrarno reformo in je spremenila lastnika, kar je povzročilo spremembo posestne sestave, sorazmerno majhen in se v proizvodnji kmetijstva ni niti močno poznalo. V zemljiškem skladu agrarne reforme je bilo v Sloveniji namreč dobra petina obdelovalne zemlje oziroma prav toliko obdelovalne zemlje glede na površino le-te v Sloveniji pred vojno (po popisu iz leta 1931). Za kratkoročne učinke kmetijske politike pa je bila važna predvsem obdelovalna zemlja, saj so na njej kmetje pridelovali hrano.

V Sloveniji je bilo z agrarno reformo zajetih okoli četrtnina vseh posesti, ki so bila po popisu iz leta 1931 na ozemlju Slovenije. To so bila posestva, ki so bila z agrarno reformo razlaščena ali so z njo zemljo dobila. Zemlje, ki je z agrarno reformo spremenila lastništvo, je bilo petina predvojne površine zemlje v Sloveniji.

Podeljevanje zemlje je bilo povezano z množičnimi zborovanji agrarnih interesentov ter z govori, petjem. Na sliki so agrarni interesenti iz Stične 13. 1. 1946 pred odhodom na 'teren', kjer so jim odmerili zemljo tamkajšnjega samostana.

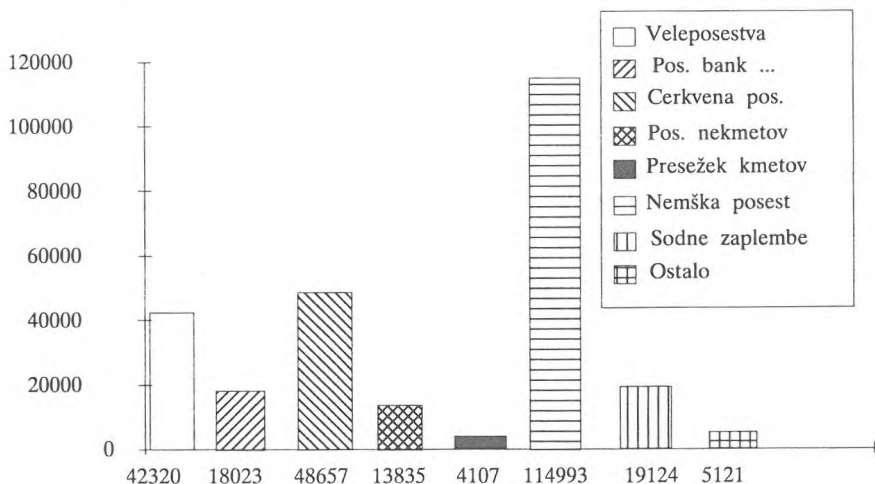
Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji, soglasno ga je sprejela Začasna ljudska skupščina Demokratične federativne Jugoslavije 23. avgusta 1945, je iz-

hajal iz načela, da je treba zemljo dati v popolno zasebno last tistim, ki je nimajo ali je imajo premalo. To je bilo prvo merilo, drugo pa je bilo načelo, po katerem je lahko zemljo dobil oziroma jo je imel le tisti, ki jo je sam obdeloval ("Zemljo tistemu, ki jo obdeluje!").

Iz načela, da naj ima zemljo le tisti, ki jo obdeluje, je izhajalo, da se razlastijo vsi zemljiški lastniki, ki svoje zemlje niso obdelovali sami oziroma njihovi družinski člani, ampak jim je zemljo obdelovala najeta delovna sila ali so jo dajali v najem. Zakon je kot osnovni način ustvarjanja zemljiškega sklada, potrebnega za razdeljevanje med kmete brez ali s premalo zemlje, določil za razlastitev šest vrst posestev: 1. veleposestva, 2. zemljiška posestva bank, podjetij, delniških družb in drugih zasebnih pravnih ustanov, 3. zemljiška posestva cerkva, samostanov, verskih ustanov, 4. presežek zemljiških posestev, ki niso veleposestniki, 5. presežek kmečkih posestev, 6. zemljiška posestva, ki so med vojno iz katerega koli razloga ostala brez lastnika in brez pravnega naslednika.

Agrarna reforma je bila usmerjena predvsem protiveleposestniško. Namen, ki je tudi uspel, je bil odpraviti veleposest ne glede na njen zgodovinski izvor - fevdalni ali kapitalistični. Hkrati pa je imela tudi narodnostno osvobodilni namen, saj je bila večina veleposestnikov tujega, neslovenskega rodu. Kmete, ki so svojo zemljo obdelovali sami, je sorazmerno malo prizadela, nekoliko bolj pa tiste, ki so poleg kmetijstva opravljali še druge dejavnosti ali so imeli zemljo 'za šport'.

Obseg razlastitev na osnovi delovnega odnosa do zemlje in zaplemb na osnovi narodnostne pripadnosti lastnikov (Nemci) ali zaradi obsodb kot nasprotnikov oblasti je bil sredi leta 1947, ko je bila agrarna reforma v Sloveniji že izvedena, takšen: po številu je bilo največ posestev zaplenjenih (6703 na osnovi odlola P. AVNOJ o prehodu nemške lastnine v roke države, 1744 na osnovi sodnih zaplemb), nato pa so sledila razlaščena posestva latnikov nekmetov (1208), posestva v cerkveni lasti (431), veleposestnikov (307, medtem ko je bilo kmetov s presežkom zemljiškega maksimuma nad 35 ha 167; pri tem je potrebno vedeti, da niso v tem številu upoštevane t.i. višinske kmetije, ki so bile razlaščene kasneje. Razmerje med posameznimi lastniškimi skupinami, katerih zemlja pa je prešla v zemljiški sklad pa je bilo sledeče (v ha):

Drugi pol agrarne reforme je bilo razdeljevanje z razlastitvami in zaplembami ustvarjenega zemljiškega sklada kmetom brez ali s premalo zemlje. Zemljo so lahko dobili v domačem kraju ali v neposredni bližini, lahko pa tudi drugod, v okviru Slovenije ali pa v Vojvodini. Sestavni del agrarne reforme je bila namreč tudi kolonizacija.

Zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije se je razdeljeval koristnikom iz zasebnega sektorja - agrarnim interesentom, kolonistom ter zadrugam za skupno obdelavo zemlje. Vsi ti so dobili zemljo v popolno in trajno last pod določenimi pogoji. Del razlašene in zaplenjene zemlje sploh ni bil namenjen za razdeljevanje. Tega je država obdržala za državna kmetijska posestva, za socialne, znanstvene, prosvetne, kulturne, sindikalne in druge ustanove ter zemljišča za vojaške potrebe. Iz sklada so bili izločeni tudi vsi razlašeni in zaplenjeni gozdovi, ki so postali državna lastnina. Del zemljiškega sklada pa se ni razdeljeval niti v last zasebnikom niti državnim ustanovam, ampak je formalno ostal nerazdeljen. V resnici je ta del sklada ostal v rokah države, kar pomeni, da je bila ta zemlja v resnici nacionalizirana.

Razdelitev zemljiškega sklada v LR Sloveniji

Koristniki	Število	Površina - v ha	%
ZASEBNI SEKTOR			
Agrarni interesenti	19956	18016	6,7
Kolonisti	2866	11280	4,2
Kmečke delovne zadruge	36	6579	2,5
<i>Skupaj</i>	22858	35875	13,4
DRŽAVNI SEKTOR			
Državna kmetijska posestva		22740	8,5
Državne ustanove		2607	1,0
Ljudski odbori		1816	0,7
Jugoslovanska armada		109	0,0
Gozdovi		169245	63,5
<i>Skupaj</i>		196517	73,7
NERAZDELJENA ZEMLJA			
V užitek razlaščenim lastnikom		164	0,0
V užitek zadrugam		2632	1,0
V užitek delavcem in nameščencem		789	0,3
V zakup		12145	4,5
Nepodeljena zemlja		18583	7,0
<i>Skupaj</i>		34313	12,8
SKUPAJ		266478	100

Agrarna reforma je bila z dodeljevanjem zemlje tistim, ki jo obdelujejo, v Sloveniji izvedena kot manjši del celotnega procesa spreminjanja posestnih odnosov in stanja. Agrarnim interesentom, notranjim kolonistom in kmečkim delovnim zadrugam je bila razdeljena le šestina ustvarjenega zemljiškega sklada.

Država je v Sloveniji z agrarno reformo dobila v resnici v svoje roke pet šestin vse razlaščene in zaplenjene zemlje. V jugoslovanskem merilu pa je ostala v rokah države polovica zemljiškega sklada.

Posamezni dobitnik je iz zemljiškega sklada agrarne reforme dobil v povprečju 0,9 ha obdelovalne zemlje, pri čemer so bili to v glavnem travniki. Posest, dodeljena kolonistom je v povprečju merila 4,4 ha. S tem se posestno stanje ni bistveno popravilo, zato so se mnogi morali zaposlovati v neagrarnih panogah, zlasti v industriji, s čimer je agrarna reforma v resnici pospeševala deagrarizacijo.

Najbolj očitni ekonomski rezultat in posledica izvedbe agrarne reforme je bila sprememba števila posestev in sprememba posestne sestave. Z izvedbo agrarne reforme se je povečalo skupno število kmečkih gospodarstev. V začetku leta 1949 je bilo skoraj na istem ozemlju, kot ga je pred drugo svetovno vojno obsegala Dravska banovina, 42.800 posestev več kot v zadnjem predvojnem popisu leta 1931. Za razliko od povečanja števila kmečkih gospodarstev je površina kmetijske zemlje ostala skoraj nespremenjena.

Glede ekonomskih rezultatov je imela agrarna reforma za posledico nazadovanje kmetijstva kot gospodarske panoge. Z izvedbo agrarne reforme so namreč posestva, ki so bila sposobna proizvajati tržne viške, delili oziroma so dobila nove gospodarje. To je povzročalo težave v preskrbi, kajti novi lastniki niso bili povsod takšni, da bi znali dodeljeno jim zemljo obdelovati tako, da bi dajala presežke. S povečanjem števila majhnih posestev, na katerih so proizvajali v glavnem za domače potrebe, so se pojavile težave glede delovanja trga kmetijskih pridelkov. Rezultati agrarne reforme so tako posredno vplivali na uvajanje ekonomsko-političnih ukrepov, ki jih je oblast izvajala zaradi preskrbe vedno večjega števila zaposlenih zunaj kmetijstva, predvsem v izgradnji industrije.

Agrarna reforma vsekakor ni razrešila bistvenih vprašanj ekonomskega in socialnega položaja kmetijstva kot panoge, niti ne posameznikov - kmetov. Glede na zakonsko omejitev, da so lahko dobili zemljo le tisti, ki z dodeljeno zemljo niso presegli 5 ha obdelovalne površine, v agrarni reformi ni bilo mogoče videti ukrepa, ki bi imel namen bistveno spremeniti posestno sestavo in izboljšati socialno-materialni položaj posestnikov z majhnimi posestvi. Agrarna reforma je številčno okrepila kmečka gospodarstva, ki so bila brez perspektive, saj so živela na spodnji meji blagovne oziroma naravne reprodukcije in v blagovno denarnih odnosih niso mogla računati na dolgoročnejši obstoj. Z agrarno reformo se namreč njihova posestva niso povečala v tolikšni meri, da bi bila sposobna ustvarjati tržne viške in bi omogočala lastnikom preživljanje brez iskanja dodatnih virov zaslužka. Te pa so lahko iskali le zunaj agrarnih dejavnosti.

Zaključek agrarne reforme je na političnem področju sovpadal z začetki spora s Sovjetsko zvezo in Informbirojem, kar je imelo za posledico tudi zaostrovanje odnosa oblasti do kmeta. Agrarni reformi kot politično-ekonomskemu ukrepu, s katerim si je nova državna oblast v času svoje krepitve zagotovila politično podporo, je na področju kmetijske politike sledilo njeno nasprotje. To je bila kolektivizacija, označena z združevanjem majhnih individualnih kmetijskih proizvajalcev v kmečke delovne zadruge, jugoslovansko obliko kolhozov. V nasprotju z agrarno reformo, s katero je oblasti uspelo večino kmetov prepričati, da to ni ukrep, ki bi jih imel namen v celoti razlastiti, pa so kmetje kolektivizacijo razu-

meli predvsem kot način poseganja v njihovo zemljiško lastnino in razlaščenje, čeprav kolektivizacije in vsiljevanega ustanavljanja kmečkih delovnih zadrug ni mogoče razumeti kot sestavni del agrarne reforme. Z agrarno reformo je oblast iskala predvsem politično podporo večjega dela kmetov, kolektivizacija pa ji je pomenila način za doseg predvsem ekonomskih učinkov za preskrbo, potrebno za nemoteno izvajanje industrializacije.

Zadružništvo

Poleg spreminjanja lastninskih odnosov in posestne sestave je bila značilnost jugoslovanske kmetijske politike v obdobju revolucionarnega etatizma tudi iskanje načina za uspešno organiziranost kmetijske proizvodnje. Oblast je iskala najboljšo obliko, da bi lahko usmerjala in nadzorovala kmetijsko proizvodnjo in hkrati izvajala tudi proces graditve socialističnih odnosov na vasi. Najustreznejšo obliko za to je videl Kardelj v zadrugah, tudi zato, ker so bile te kmetom najbolj znane in tudi najbolj razumljive oblike združevanja. Socialistična oblast je v zadružništvu videla dve funkciji: ekonomsko v povečanju proizvodnje zaradi boljše organizacije in politično z omejevanjem bogatejših kmetov.

Zadrugam je bila namenjena vloga vmesnega člana med državo in zasebnim gospodarskim sektorjem oziroma kot "oporo državi pri izvajanju državnega gospodarskega načrta in pri krepitvi zveze delovnih množic dežele in mesta", tako je namen zadrug opredelil Splošni zakon o zadrugah, sprejet julija 1946.

Zadrug je bilo več vrst: nabavno-prodajne (naproze), preko katerih je potekal dobršen del preskrbe prebivalstva, potrošniške, delavski in uslužbenski "konzumi", predelovalne, kreditne, obnovitvene. Kot najboljšo obliko zadružne delovanja pa je Kardelj postavil Splošne kmetijske zadruge, ki so združevale vse zadružno delovanje.

V letu 1946 je bilo v Sloveniji 881 zadrug, od tega največ kmetijsko proizvodnih, posebno živinorejskih. Naproz, prek katerih je oblast želela nastopati na trgu in omejiti zasebno trgovino, zlasti malo, je bilo 115 s 384 prodajalnami. V teh prodajalnah se je preskrbovala skoraj tretjina vseh prebivalcev Slovenije. Naproze so imele tudi funkcijo pri odkupih kmetijskih pridelkov in pri posredovanju uporabnikom v mestih.

Leta 1947 so se kmečke naproze in proizvodne zadruge začele združevati v Splošne kmetijske zadruge (SKZ), ki so bile značilna oblika kmečkega zadružništva pred kolektivizacijo in uvedbo Kmečkih delovnih zadrug. Združevale so vso gospodarsko in tudi drugo dejavnost na vasi. Imele naj bi poleg ekonomskega pomena tudi vzgojni značaj, saj naj bi kmetje preko njih spoznavali boljše možnosti v veliki kmetijski proizvodnji. Bile so tako rekoč v vsaki vasi, saj jih je bilo na vrhuncu leta 1949 v Sloveniji kar 1160. V njihovem okviru so nastajale tudi zadružne ekonomije, na katerih so organizirali skupno proizvodnjo; iz njih je nastala v Sloveniji večina Kmečkih delovnih zadrug.

Splošne kmetijske zadruge in Kmečke delovne zadruge v Jugoslaviji 1945-1953

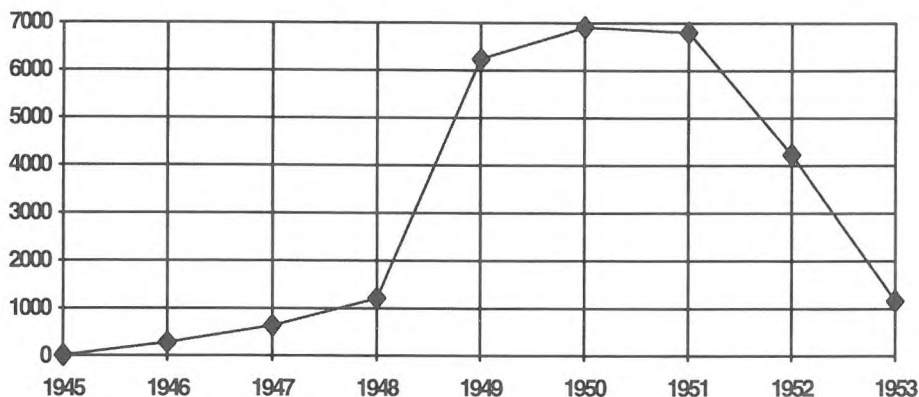
	Štev. SKZ	Štev. članov SKZ - v milijon.	Skupna površina SKZ	Štev. KDZ	Štev. članov KDZ	Skupna površina KDZ
1945	4825	1,2	...	14	...	96000
1946	8011	1,8	...	280	75000	122000
1947	6632	2,5	...	638	175000	211000
1948	8662	3,1	264000	1217	286000	324000
1949	9060	3,4	115000	6238	1707000	1839000
1950	8004	3,5	63000	6913	2129000	2190000
1951	7581	2,2	29000	6804	2004000	2074000
1952	6973	3,3	75000	4225	1505000	1665000
1953	7114	3,1	132000	1165	193000	329000

Čas kolektivizacije so SKZ preživele, čeprav so bile gospodarsko šibke. Ko je kolhozno združništvo v letu 1952/53 razpadlo, je v Sloveniji še vedno delovalo 833 Splošnih kmetijskih zadrug s 123.000 včlanjenimi gospodinjsvi. Gospodarsko niso bile močne, saj so imele povprečno le 6 ha obdelovalne zemlje, 3 glave goveje živine. V letu 1954 je združništvo - s poudarkom na kmetijskem združništvu - doživelo novo preobrazbo.

Spor jugoslovanskega partijskega in državnega vodstva z Informbirojem leta 1948 je povzročil tudi gospodarsko blokado s strani držav sovjetskega tabora in s tem zastoje v izvajanju petletke. Da bi ta načrtovano tekla, se je okreplil pritisk na domače delovne in materialne sile, zlasti v kmetijstvu. To zaradi nespremenjenega načina obdelovanja, spremenjene posestne sestave zaradi izvedene agrarne reforme ni moglo v celoti preskrbovati povečanega števila neagrarnega prebivalstva. V iskanju načina za povečanje kmetijske proizvodnje se je državno-partijsko vodstvo odločilo povečati ekonomski in politično-idejni pritisk na kmete. Način za to so našli v kolektivni obdelavi zemlje, organizacijsko pa v kmečkih delovnih zadrugah (KDZ) kot jugoslovanski inačici sovjetskih kolhozov. Po mnenju oblasti naj bi bila prednost kolektivnega lastništva in obdelovanja zemlje v boljših pogojih za mehanizacijo, boljši organizaciji dela in v širši možnosti za kombiniranje agrarne in neagrarnega proizvodnje.

Kolektivizacijo v kmetijstvu in pospešeno ustanavlja je KDZ sta se začela v letu 1949, potem ko je idejno osnovo tega sprejel konec januarja 1949 plenum CK KPJ. Poleg ekonomskih motivov, ki jih je imela oblast s kmečkim delovnim združništvom, namreč v čim lažjem prevzemanju tržnih viškov od kmetovalcev, pa je bilo to tudi odgovor na očitke Stalina in Informbiroja, da se jugoslovanski komunisti oddaljujejo od "marksistično-leninističnega nauka" o razrednem boju, ker nimajo pravilne razredne politike do kmeta. Junija 1949 je bilo na osnovi partijskega napotka za kolektivno obdelovanje zemlje uzakonjeno kmečko delovno združništvo. Število KDZ je od začetka leta 1949 hitro raslo, in do konca tega leta se je popetorilo glede na leto 1948; v Jugoslaviji je bilo konec leta 1949 6600 'kolhozov', v Sloveniji pa 353, dve leti kasneje, pa jih je bilo 381, kar je bilo tudi največje število KDZ v Sloveniji.

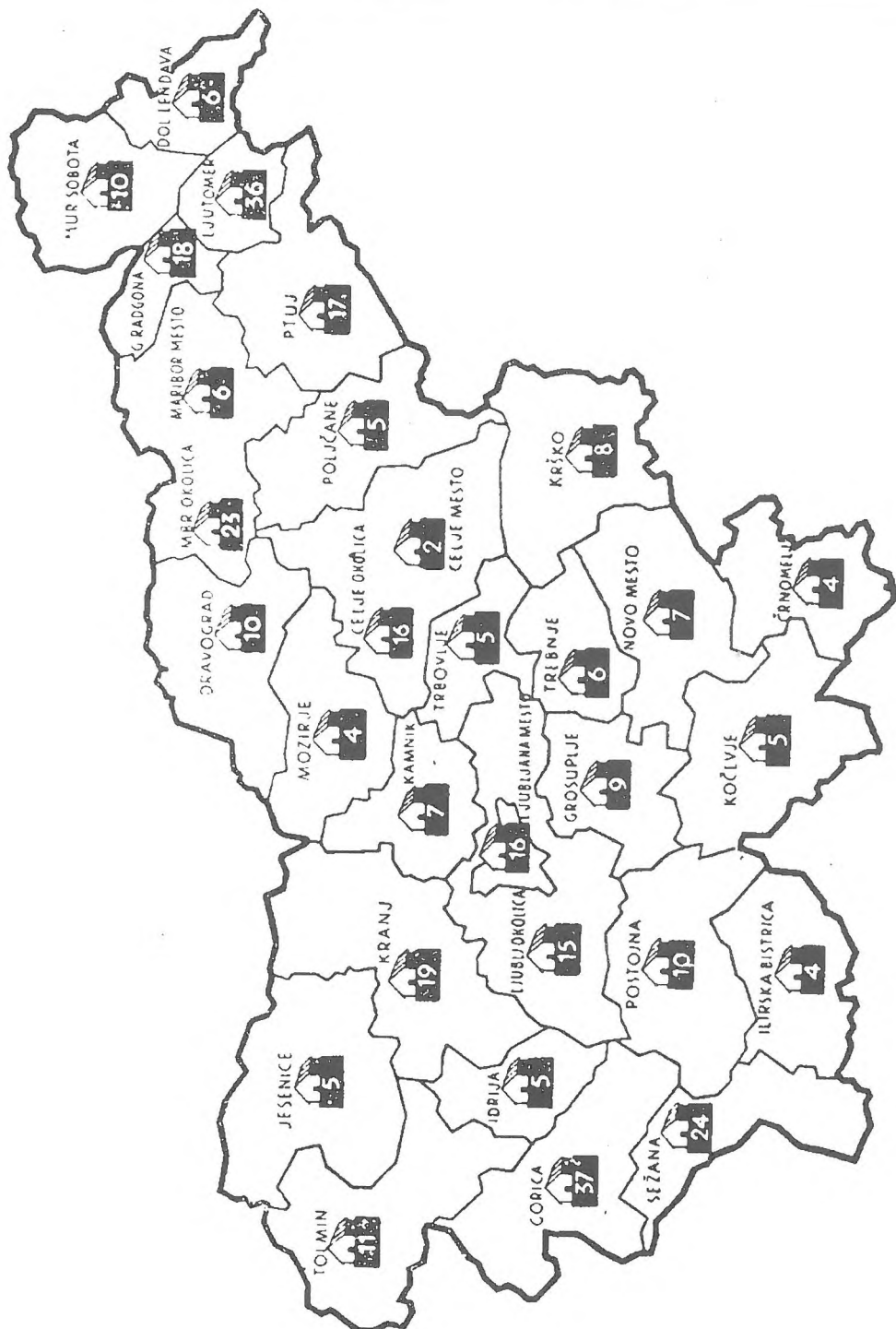
Število Kmečkih delovnih zadrug v Jugoslaviji 1945-1953

Pojav kmečkega delovnega združenja je v Sloveniji znan že iz leta 1944, ko je se se vaščani Gabrovice, ki so jo požgale nemške enote, združili za skupno obdelavo zemlje. Do leta 1948 so KDZ v Sloveniji nastajale zlasti zaradi agrarne reforme, saj so se vanje združevali agrarni interesenti in kolonisti, zlasti viničarji.

V zadruge so se vključevali mali kmetje in tudi bajtarji brez zemlje, medtem ko je bilo srednjih kmetov v KDZ petina, velikih pa desetina. Največ KDZ je bilo na Štajerskem, zlasti na območju Dravskega in Ptujkega polja ter Slovenskih goric pa na Primorskem. Ob koncu leta 1951, ko je kolektivizacija v Sloveniji dosegla vrhunec in se je obenem že začel njen razkroj, je bilo v KDZ vključenih 8600 kmečkih gospodarstev s 32.600 družinskimi člani (5% vsega kmečkega prebivalstva), ki so kolektivno obdelovali 70.000 ha (4% vseh kmetijskih površin). Povprečna velikost KDZ je bila v Sloveniji 83 ha. Te zadruge so bile ekonomsko šibke in niso izpolnjevale pričakovanj glede zvišanja kmetijske proizvodnje in zalaganja trga s kmetijskimi pridelki.

V KDZ naj bi kmetje vstopali prostovoljno, vendar je šlo v resnici za ekonomsko, politično in psihološko prisilo oziroma je bilo 'rojstvo' zadrug nimalokdaj povezano z nasiljem, kajti vsi kmetje niso hoteli pod predpisanimi pogoji vstopiti v zadrugo. Kmetje so v zadrugo vložili svojo zemljo kot zakup; zanjo jim je bila predpisana zakupnina ali pa so jo izročili v skupno združno last, kar je bilo v Sloveniji redko. Glede na zakupne pogoje so bili znani štirje tipi KDZ. V prvem je lastnik dal zemljo v zakup in je dobival zakupnino, odvisno od oddane površine. Tistim, ki so vložili do 4 ha, je bila priznana celotna obračunana zakupnina, medtem ko se tistim z vložkom nad 8 ha sploh ni izplačevala. Za drugi tip KDZ je bilo značilno izplačevanje obresti za ugotovljeno vrednost zakupnine. Pri tretjem tipu se je združnik popolnoma odrekel zakupnini in obrestim, zemlja pa je bila še vedno v njegovi lasti, pri četrtem pa je svojo zemljo izročil v last zadrugi. V Sloveniji je prevladoval prvi tip KDZ. Teh je bilo dve tretjini, medtem ko je bilo četrtega tipa zadrug le slaba desetina.

Število KDZ v Sloveniji po okrajih januarja 1950.

Število KDZ po tipih po jugoslovanskih republikah po podatkih na dan 30. 6. 1951

Tip	FLRJ	Srbija	Hrvatska	SLOVENIJA	BIH	Makedonija	Črna gora
I.	1.014	219	197	262	332	/	4
II.	2.146	979	597	64	448	22	36
III.	3.436	627	734	30	723	923	399
IV.	368	238	46	25	2	36	1
Skupaj	6.964	1.574	1.574	381	1.505	981	440

Vsak član je moral v zadrugo vložiti tudi ves kmetijski inventar in živino, pa tudi gospodarska poslopja, kar je bilo za zadružnike najtežje breme. Taka kolektivizacija je pomenila razlaščenje kmetov. Šlo je v resnici za ekonomsko nacionalizacijo izvedeno brez spremembe lastništva zemlje. Zadružniška družina je obdržala največ do 1 ha zemlje kot ohišnico za svoje lastno gospodarstvo in določeno število živine (kravo s telički, prašiče za potrebe družine, do 10 čebeljih panjev). Vsak zadružnik je bil tudi dolžan obdelovati zemljo, za kar je bil plačan po vloženem delu (t. i. "trudodan"). V zadrugah se je delalo na določene delovne norme po brigadnem sistemu pod vodstvom brigadirjev.

Obdelovanje zemlje z mehanizacijo naj bi bil eden od razlogov za uvajanje kmečkih delovnih zadrug in kolektivno obdelovanje. Število traktorjev pa je bilo sorazmerno majhno, tako da so zadružniki obdelovali zemljo na način kot pred vojno. V začetku leta 1951 je bilo v Jugoslaviji 6266 traktorjev, v Sloveniji pa 259, pri čemer pa jih je bila večina (90) v lasti zasebnih kmetov. Na sliki so traktoristi KDZ Osojnik iz ptujskega okraja.

Do reorganiziranja KDZ, kar pa je pomenilo tudi že opuščanje tega modela kmetijske politike, je prišlo jeseni 1951. Takrat se je začelo množično izstopanje iz KDZ, kar je oblast zaradi majhnega ekonomskega učinka zadrug dopuščala. Kolhozno zadružništvo je od srede leta 1952 naprej doživljalo strm padec, in to kljub poskusom, da bi zadruge reorganizirali na ekonomskih osnovah. Leta 1954 je bilo v Sloveniji le še 43 KDZ.

Razpad 'kolhoznega' sistema je imel za posledico, da je leta 1953 jugoslovanska oblast ponovno posegla v zemljiško lastnino, ko je uzakonila maksimum za kmetijo na 10 ha kmetijske obdelovalne zemlje, presežke pa je 'odkupila' in so postali splošno ljudsko premoženje oziroma jih je država dala v trajno uporabo kmetijskim organizacijam.

Kooperacija

Po letu 1953, ko je bilo kmečko delovno zadružništvo v resnici odpravljeno in je bila opuščena praksa iz Sovjetske zveze, so se začele zaradi uvajanja družbenih sprememb v Jugoslaviji (uvajanje delavskega samoupravljanja) iskati nove poti v kmetijski politiki. V petdesetih letih se je idejno-politični odnos do kmeta začel spreminjati. Ni bil več razumljen kot razredni sovražnik, čeprav še vedno kot 'tujek' v socialističnem sistemu. V drugi polovici petdesetih let pa se je spremenil tudi odnos do kmetijstva kot gospodarske panoge. Opuščena je bila gospodarska politika, ki je poudarjala le razvoj težke industrije; poudarek je bil dan na predelovalno industrijo ter krepitvi družbenega pa tudi osebnega standarda, pri čemer je imelo kmetijstvo pomembno vlogo. Temu je bila namenjena bolj odmerjena vloga in s tem tudi večja vlaganja vanj. V Sloveniji je bilo npr. leta 1952 vloženi v kmetijstvo 217 milijard dinarjev, deset let kasneje pa 16.980 milijard (7824 krat več). Organizacijsko je nastal nov sistem zadružništva, ki v resnici s klasičnim ni imel mnogo skupnega. To je bila t.i. kooperacija kot sistem sodelovanja med državnim - družbenim in zasebnim gospodarstvom. Šlo je v resnici za podružbljanje kmetijske proizvodnje, kar je bila sicer usmeritev v celotni politično-gospodarski ureditvi jugoslovanske države (samoupravljanje).

Kmetijske zadruge so postale socialistične gospodarske organizacije. Šlo je za sistem vključevanja kmetijskih proizvajalcev v gospodarski sistem, ne da bi se posegalo v njihovo zemljiško lastnino, marveč za delovanje na medsebojnem dogovarjanju med zadrugami in zasebnimi kmeti. Kmetijske zadruge so postale množične organizacije kmetov, saj je bilo vanje v drugi polovici petdesetih let vključenih okoli 70% slovenskih kmečkih gospodarstev. Zadruge kot organizator kmetijske dejavnosti so v namen čim bolj uspešnega delovanja kmetijske politike ustanovljala gospodarska podjetja, ki so skrbela za odkup, predelavo, izvoz kmetijskih pridelkov; takrat so bila ustanovljena podjetja Agrotehnika, Semernarna, Slovenija sadje itd.

Namen, ki so ga imeli snovalci s kooperativnim sistemom v kmetijstvu, je bil vzpostaviti večjo vlogo ekonomskih sredstev in odnosov, prek katerih bi se individualni kmetijski proizvajalci postopoma vključevali v družbeni proizvodni proces, kar naj bi imelo za posledico spreminjanje njihove zasebne zemljiške lastnine v družbeno. V praksi pa je bil namen s čim boljšo organizacijo dvigniti

kmetijsko proizvodnjo.

Pri kooperativnem sistemu, ki se je razširil leta 1957, potem ko je zvezna skupščina sprejela resolucijo o razvoju kmetijstva in zadružništva, je šlo za različne oblike sodelovanja med zadrugami in kmeti. Zadruge, te so postale bolj družbena podjetja in so izgubile klasični zadružni značaj, so v kooperaciji - sodelovanju prispevale mehanizacijo, reprodukcijski material in strokovno vodenje, kmetje pa so prispevali zemljo, delovni inventar in svoje delo. Šlo je v resnici za vzajemni poslovni odnos, pri čemer je bila oblika in stopnja obveznosti različna. Zadruge so kmetom nudile usluge z nabavo kvalitetnih semen, umetnih gnojil - uporaba teh je močno narasla - zaščitnih sredstev, pa tudi kreditov. Kmet pa se je obvezal, da bo predal zadrugi določeno količino pridelkov. To je bilo kontrahiranje, ki je bila tudi najpogostejša oblika kooperacije; v jugoslovanskem merilu se je za tako obliko sodelovanja odločilo 42% kmetov, v Sloveniji pa 45%. Zadruge so od kmetov jemale tudi zemljo v zakup v primerih, ko je ti niso mogli sami obdelovati, npr. zaradi starosti ali pa je šlo za mešana gospodarstva. Zakupov je bilo v Jugoslaviji 5%, v Sloveniji pa le 1%, najmanj v vsej državi. Možna oblika kooperacije pa je bila tudi skupna proizvodnja, za kar pa so kmetje kazali najmanj zanimanja.

V kooperativne odnose so namreč kmetje vstopali v glavnem zato, ker sami niso imeli dovolj delovne živine, pa tudi ne denarja za nabavo semen in umetnih gnojil. V kooperacijo so se v glavnem vključevali kmetje z nad 5 ha zemlje. V začetku šestdesetih let je bila v kooperacijo vključena četrtna kmečkih gospodarstev v Jugoslaviji, v Sloveniji pa znatno več - 44%, kar je bilo največji delež v državi. Razlog zakaj so se slovenski kmetje odločali za kooperacijo, pa je bil pri 42% v pomanjkanju delovne živine, orodij, denarnih sredstev za nabavo semen, umetnih gnojil in zaščitnih sredstev.

V Slovenii se je kooperativni sistem pokazal za sorazmerno uspešen. Leta 1960 je tako bilo v tem sodelovanju pridelana tretjina skupnega pridelka pšenice in četrtna krompirja.

Kooperativni sistem je živel nekako do srede šestdesetih let, do gospodarske reforme. Od začetka šestdesetih let pa se je krepil družbeni sektor v kmetijstvu. Družbene kmetijske organizacije so se začele združevati v agrokombinate.

LITERATURA

- Zdenko Čepič: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948. Maribor 1995.
- Zdenko Čepič: Spreminjanje lastništva zemlje po drugi svetovni vojni: Agrarna reforma med političnim in ekonomskim. Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju (1918-1945-1991). Ljubljana 1996.
- Zdenko Čepič: Kmetje in zadružništvo v pogledih Edvarda Kardelja. Čarnijev zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav. Ljubljana 1998.
- Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955: znanstveno poročilo. Ljubljana 1995.
- Dragan Veselinov: Sumrak seljštva. Beograd 1987.